

НОМАДСТВОТО НА ЕКСТРАТЕРИТОРИАЛНИЯ ПИСАТЕЛ В ПОРТУГАЛСКИЯ АВТОБИОГРАФИЧЕН КОРПУС НА ЖОРЖЕ ЛИСТОПАД

Яна Андреева

Софийски университет

Резюме. Статията разглежда изграждането на представата за писателя номад в автобиографичните наративи на португалския писател Жорже Листопад. Проследяват се характерните за екстратериториалното писане черти, а също така и тематичното присъствие на миграционната проблематика и в частност на тази за езиковото номадство в разкази от сборниците *Биография на кристал* (*Biografia de Cristal*, 1992), *Приплъзване* (*Deslizamento*, 2009) и *Ремингтън* (*Remington*, 2013).

Keywords: nomadic writer; extraterritorial writer; Jorge Listopad

Според първата в исторически план дефиниция на тази специфична категория творци, дадена от Джордж Стайнър още през 1969 г., екстратериториалният литератор е „лишен от езиков подслон писател, поет, романист, драматург, който не се чувства напълно у дома си с езика, на който пише, или се чувства не на място, несигурен като на граница“⁽¹⁾ (Steiner, 1990: 15). Утвърдилият се на литературното поприще в Португалия Жорже Листопад⁽²⁾ е именно такъв екстратериториален писател. За литературните му произведения са валидни онези характеризиращи писателската екстратериториалност белези, които Стайнър последователно извежда в изследването си, посветено основно на Набоков: доказаният творчески билингвизъм, а в някои случаи дори многоезичие; активният натиск от страна на един или повече различни езици върху езика на творчеството, изразяващ се във вътрешния „превод“ на чужди модуси на усещане и изразяване; бинарното структуриране на ценностите, което емфатизира върху понякога опониращи си наклонности, а оттам и енигматичното съжителство на няколко светогледа, породени от езика и същевременно пораждащи езика; експлицираното съзнание за междуезичие и възможното наличие на собствен смесен език, които позволяват стилистичното експериментирание с нестабилния езиков заряд чрез привнасянето на изрази и похвати от подобен

смесен или „междинен“ език, функциониращ нерядко като своеобразен авторов криптоезик (Steiner, 1990: 15 – 21).

Наличието на гореописаните черти на литературна екстратериториалност в текстовете на Листопад се допълва с устойчивото присъствие на миграционната проблематика. Това съвсем не изненадва в случая на един средно-европейски интелектуалец, преминал през опита на политическата нелегалност, бягството и изгнанието. В художествената проза на автора миналото на мигранта често бива фикционално призовавано като източник на житейски опит и основа за оригинални творчески възприятия. Почти всички книги на Листопад в полето на художествената проза са сборници от кратки наративи, което свидетелства за предпочитанията му към кратката форма, присъщите ѝ наративни стратегии и възможностите за концентрирани, понякога дори мълниеносни смислови внушения.

Тук ще се спра на последния издаден от Листопад сборник с разкази – *Ремингтън* (Remington, 2013), както и на две по-ранни компилации от кратки наративи и интроспективни фрагменти, с намерението да открия системно вложените в третирането на миграционната тема смисли и механизмите на тяхното изграждане в авторския текст, като се спра по-детайлно на представата за езиковата екстратериториалност на писателя номад, която тези произведения изграждат. И в трите сборника се съдържат текстове с ясно изразен автобиографичен характер, които тематизират миграцията и извеждат от осмислянето на нейните обстоятелства и последствия дълбокото значение на живота на индивида творец. Особено внимание ще отделя на първата в хронологичен ред поредица – *Биография на кристал* (Biografia de Cristal). Макар впоследствие да е интегрирана в том II на *Градината затваря в 18.30. Събрани съчинения в проза* (O Jardim Fecha às 18:30. Prosa Reunida, Vol. II, 2004), тя притежава безспорна изначална автономност предвид това, че е издадена като отделен сборник с разкази през 1992 г. Вторият сборник – *Приплъзване* (Deslizamento, 2009), съдържа не по-малко интересни ракурси към миграционната проблематика, като особено внимание следва да се отдели на декларирано автобиографичната компилация “*Silva Rerum*”, включена като последна, V част в него. Тя възпроизвежда епизоди от детството в Прага и фамилната история, от съжителството с писателския елит на Париж в годините на френската емиграция с този на Порто след пристигането в Португалия, както и по-скорошни събития в живота на твореца. *Ремингтън*, който обединява референциално-биографични и фикционални наративи, сред чиито персонажи откриваме мигранти на всякаква възраст и от различен произход, съдържа общо 48 разказа. Характерната за автора „славянска меланхолия“ (Listopad, 2013: 5) тук отново задава емоционалната тоналност в разработването на свързаните с младостта и мигрантската съдба автобиографични мотиви.

Като първо произведение в поредицата от автобиографични сборници, *Биография на кристал* анонсира основните тематични акценти, които следващите сборници ще възпроизвеждат, като пренаписват спомените на писателя мигрант с добавяне на нови образи, нюанси или повествователни епизоди. Дискурсивно фрагментите са изградени предимно в първо лице, а според тематичната си насоченост могат да бъдат обединени в няколко групи: референциално-автобиографични, възпроизвеждащи спомена за миналото на пишещия субект; алегорично-фантастични микрофикции, които тематизират самотата, трансгресията, измяната, прехода, спасението, бягството, разрухата, преследването; преливащи към поезията интимнолирични фрагменти; съвсем кратки пътеписи; фрагменти, които съдържат метанаративни елементи, доколкото описват писането и разсъждават върху неговите механизми и резултати. *Биография на кристал* може без колебание да се разглежда като автобиография. Основание за тълкуването ѝ като такава ни дава самото заглавие, което формулира разгръщащата се в текста семантична биизотопия, чиито компоненти („биография“ и „кристал“) се развиват по-нататък във фрагментите съответно като разказ за живота, който се води системно, от началото до края на наратива, и метафора за субекта, която пронизва в дълбочина текста. Освен това творбата отговаря недвусмислено на класическите дефиниции за жанра (Starobinski, 1970: 257; Lejeune, 1971: 24), а и съдържа в паратекстовото си пространство ясна индикация за автобиографичен пакт³). *Биография на кристал* действително очертава „линиите на живота“, както Жорж Гусдорф обобщаващо определя следите, оставени от автобиографичното писане (Gusdorf, 1991a, 1991b). Разказът обаче преднамерено пренебрегва линейнохронологичния ред, като избира за композиционен принцип на повествованието тематичния или асоциативния ред, с което неутрализира читателското очакване за историческо-каузална темпоралност. Така внушението за разпокъсаност на живота, вече прокарано чрез фрагментарната и на места елиптична форма на повествованието, се допълва с това за дисконтинуитета на времето и пространството, винаги нетрайни, несигурни или различни за субекта, който ги прекосява. Малкото епизоди от детството и юношеството, насочващи фокуса към родителските фигури и към еротичните преживявания с момичетата от работническия квартал на другия бряг на Вълтава, както и разказът за бягството след началото на нацистката окупация, за нелегалността и участието в Съпротивата, за емигрантския престой в Париж и за установяването в Португалия, разгръщат водещи в поетиката на жанра теми – тези за детството като инициация, за изграждането на личността и решаващите въздействия, за личния и професионалния път на индивида. Сред наративните фрагменти има и такива, които тематизират писането и

литературата, а автобиографичният проект на автора постепенно се експлицира в замисъла да се открие творчеството като осмислящо живота начинание, като източник на приемственост и непрекъснатост в иначе разпокъсаното и непоследователно съществуване на индивида.

Миграционните мотиви, въведени от *Биография на кристал*, са дифузно разпространени и в *Приплъзване* и *Ремингтън*, чиято автобиографична жанрова принадлежност е още по-видима чрез obsесивно възпроизвеждащите се в разказите автори биографими, сред които най-явни са тези на прекараната в Прага младост, мигрантския живот в Париж, режисьорската професия, писателското призвание. Нещо повече, автобиографичността, като условие за прочит на текстовете в режим на референциалност и достоверност, е експлицитно заявена в тези сборници:

Не беше добра идея да приема предложението да опиша биографията си. Моите неща не се намират на мястото си, а и никога не са били на място. Нямам истинска автобиография освен онази, която съм разпръснал из нещата, които пиша, поставям на сцена или преподавам. Както и да е, тази автобиографична проза я посвещавам със симпатия и привързаност на своите читатели, част от тях – редовни, друга – случайни. И на децата си – Клара, Мануела, Жоана, Бруно, Клаудия и Франсишка, – а те всичките са португалци със сини очи (Listopad, 2009: 133).

Не обичам да говоря за себе си, но го правя – не обичам да говоря за текстовете, но съм податлив на тях. Когато пиша, го правя, сякаш става въпрос за първата и същевременно за последната ми книга. ...

Между първата книга и тази последна, *Ремингтън*, са само нещата от живота и от неговата противоположност (Listopad, 2013: 5).

Какво е обединяващото разбиране за миграцията, което автобиографичната проза на Листопад формулира чрез своята привидна фрагментираност и чрез елиптичния дисконтинуитет на кратките си текстове? С неоспоримата дедукция, която уводният ѝ силогизъм формулира, *Биография на кристал* още от първите си редове категорично и окончателно ситуира субекта на писането извън родината му, извън териториалните предели на родното, на мястото, което, макар и избрано по собствена воля за пристан, макар и гледано през „очилата на приятелството“ (Listopad, 2004: 110), е просто чужда земя, като всички останали чужди земи: „От чуждите земи, най-добрата е Линда-а-Веля³⁾... Португалия е Линда-а-Веля“ (Listopad, 2004: 95 – 96).

Съзнанието за раздвоеност на субекта между чуждо и родно кореспондира с пространствената му несигурност и неустановеност, а те се изразяват както в честите пътувания из Португалия и по света, така и в непрекъснатия преход от основния дом в Линда-а-Веля към студиото под наем в стария лисабонски квартал Граса и обратно: „Качвам се, слизам, слизам, качвам се, Граса,

Линда-а-Веля, бягам от едно място на друго“ (Listopad, 2004: 97). В основата на такава преднамерена неустановеност всъщност стои стигмата на изгнанието заради еврейския произход, белязала отрано протагониста със съзнанието за непринадлежност на номада.

Насилствено прогонен от родното си място и така белязан за цял живот от травмата на изгнанието, автобиографичният герой на Листопад не прикрива постоянното си чувство за алиенация по отношение на всички места, през които преминава в дългия си преход и които разглежданите тук сборници методично вписват в текстовете си сякаш с намерението да удостоверят солидния мигрантски капитал на автора. Трябва обаче да подчертаем, че артикулирането на миграционните мотиви при Листопад е пропито от една укротена с годините меланхолия и че в него липсва онова страдалческо измерение, което Едуард Саид нарича „патос на изгнанието“ и което се идентифицира със съзнанието за „загубата на възможност за допир с твърдостта на земята и за черпене на удовлетворение от нея, защото да се завърнеш у дома, е немислимо“ (Said, 2003: 52).

Номадството се явява съзнателен избор, то се повтаря като модел на поведение в низ от последстващи решения за бягство, оттегляне, преместване, търсене на ново място, на поредното житейско и професионално поприще. Нещо повече, като се отказва от изконната родина, която нарича „моята стара родина“ или „бившата ми родина“ (Listopad, 2013: 42), и приема за себе си съдбата на номада, автобиографът нееднократно признава своята бродеща, скитническа природа.

Авторовият текст, който при разглеждането на емигрантския преход най-концентрирано извежда на преден план номадската теза, е разказът „Чужденец търси чуждото“ („Estrangeiro procurao estrangeiro“) от сборника *Ремингтън*. Като анонсира в самото начало достигнатото с цената на житейските травми прозрение, че „нищо не е окончателно, всичко е временно“ (Listopad, 2013: 33), автобиографичният герой описва историята и маршрута на своите странствания от Париж към Тимишоара, от Тимишоара към Ютланд, от Ютланд към Бостън. Човешкият пейзаж, който протагонистът шрихира по пътя си, е представен основно от имигранти. В Париж това са „хамалите, пролетарии без класа, те винаги са чужденци там, където работят, с кафето сутрин изпиват и по чаша „ракия“ от техните земи и винаги обядват едно и също: парче месо с бира и вчерашен хляб“ (Listopad, 2013). В Тимишоара това са „бродещият словак“ и „поетите, които пишат на немски като на роден език, а след това сменят имена и езици и – по собствените им думи – пишат експериментално на сръбски, освен това, ако не се лъжа, съчиняват стихове на унгарски под трето име“ (Listopad, 2013: 34). В Бостън шрихираните образи са тези на канадските и руските лингвисти, някои от които, като Якобсон, са преминали и през Прага (Listopad, 2013: 36).

По пътя си мигрантът постепенно се освобождава от излишните тежести на уседналия живот, а заедно с това се освобождава от чувството на принадлежност. Местата, които обитава, също губят от материалната си солидност и носят все повече усещане за необвързаност – след добре устроената парижка квартира и удобното убежище в панонския град, яхтата, закотвена на морската гара в Северно море, се превръща в поредното временно обиталище. Животът в Бостън внася известно очакване за уседналост – там преминалият през различни професионални превъплъщения емигрант отново се завръща към интелектуалните занимания, започва да учи в университета, сближава се с преподаватели, също като него имигранти, дори за известно време живее в дома на свой професор. Илюзията за свързаност с мястото се допълва с решението да заеме предложената му преподавателска длъжност и да се ожени за Мари. Брачната дисхармония обаче проправя път на констатация, която почти дословно повтаря твърдението, с което започва текстът. Така началното „Трябваше да се преместя, по спокоен и мирен начин“ (Listopad, 2013: 33) се отразява почти огледално във финалното „Разбрах, че бе дошло време да се преместя“ (Listopad, 2013: 36). Няма как да не доловим в този завършек ехото на думите на един от най-известните изгнаници на нашето съвремие, чиито наблюдения върху изгнанието също са изстрадани от първо лице: „Изгнанието е живот, който се води в режима на извънредното. Номадски, децентриран, в контрапункт. А когато привикнем към него, дестабилизиращата сила отново изригва като вулкан“ (Said, 2003: 60).

Финалът на разказа, оформящ се и като метатекстуален коментар, не само поставя знак на равенство между живота и творчеството, но и затвърждава номадското самосъзнание на автобиографичния герой, който се възприема като вечен „чужденец“, бродещ в пространството между различни места на пребиваване, без никога да се свързва с тях. Нещо повече, този протагонист чужденец, вече привикнал към чуждостта, продължава постоянно да се стреми към нея и да я търси, защото именно от неустановеността му се ражда съдбата му, така както от живота му се ражда творбата, чиито последователни заглавия, също несигурни и променливи, синтезират смисъла на номадството:

А сега накъде? Написах книга, *Сигурен във водите*, но я оставих някъде в Дания. Сега обаче реших да оползотворя поетичната ѝ част и да я трансформирам в текст, който ще се нарича *Чужденец търси чуждото*. Засега съм редактирал само няколко десетки страници, а тези редове, които сега пиша, са част от резюмето на бъдещия роман, който в известна степен е автобиографичен.

Препрочитайки този текст, си спомних, че съм живял в Париж, в Тимишоара, на полуостров Ютланд и накрая в Бостън, Северна

Америка, толкова близо, наистина толкова близо до Канада, както и че сега пиша този голям роман, без да зная накъде отивам, без да зная защо търся някоя твърда земя, която да не се изплъзва изпод уморените ми подметки (Listopad, 2013: 36).

Номадството, което кратките наративи на Листопад отразяват като фатално предначертан, но и съзнателно възприет житейски модус, неизбежно се свързва с принудителната смяна на езици – затова и „детериториализираният“ от миграцията език става основен изразител на номадската същност на индивида творец. Тук ще се позова на интересния ракурс към писателското езиково номадство, който в редица свои текстове формулират авторите на *Анти-Един* и *Капитализъм и шизофрения*. Ще цитирам по-долу пасаж, в който, коментирайки начина, по който писатели като Кафка, Бекет и Джойс изграждат отношенията си с културите, от които произхождат, Делюз и Гуатари поставят въпроса за алтернативните процеси на детериториализация и ретериториализация на езика, които според тях пораждаат „малката литература“:

Колко хора днес живеят с език, който не е техният? Или пък вече са го забравили, или все още не са го опознали достатъчно, а същевременно познават зле големия език, който са принудени да използват? Проблем на имигрантите, преди всичко на техните деца. Проблем на малцинствата. Проблеми на една малка литература, но също така проблеми пред всички нас: как да се откъсне от собствения език една малка литература, която да е способна да издълбае езика до корените му и да го накара да поеме в една чиста, повратна посока? Как да се превърнеш в номада и имигранта и циганина на своя собствен език? (Deleuze, Guattari, 2003: 43).

В задочен диалог с възгледите за екстратериториално писане на Стайнър и за детериториализацията и ретериториализацията на езика на Делюз и Гуатари автобиографичните текстове на Листопад потвърждават и препотвърждават самосъзнанието на твореца за езиково номадство. Те очертават всички преходни фази и колебания, през които преминава субектът в сложните си взаимоотношения с езика: първоначалната несигурност и по-груба употреба на чуждия език; постепенната загуба на майчиния език като език на писменото творчество; желанието родният език да се говори от потомството и така да се запази поне в семейното общуване като гаранция за дълбока искреност; накрая приспособяването към чуждия език, употребата му в процеса на творчество и умиротворяващото приемане на неизбежната раздвоеност между двата езика. Многобройни са пасажите, които препращат към дългия, самотен и понякога драматично изживян преход в съзнанието за езика на творчеството – език, първо лишен от родна почва, но после намерил пристан в осмислящото живота многообразие на различието. Тук възпроизвеждам единични, но силно показателни в това отношение текстуални примери предимно от първия сбор-

ник, *Биография на кристал*, който най-непосредствено отразява случването на езиковия преход в съзнанието на автобиографичния герой на Листопад:

Преди петдесет години започнах самотно да изучавам други диалекти, а под езика ми още сладнееше от костилките на фурмите... (Listopad, 2004: 10).

Говоря португалски като начинаещ ученик на майстор занаятчия, който сега дълбае първата си дърворезба на градина ... (Listopad, 2004: 123).

Върнах се към театъра, когато загубих способността да пиша на майчиния си език (Listopad, 2004: 140).

Малък и мълчалив безпорядък. Говоря друг език, винаги различен. ... Малък безпорядък, замлъкнал. Един живот. *Zivot. EinLeben. Unevie. Ziznj*. Черупка на вакуум, която се върти около себе си (Listopad, 2004: 143).

Говори ми на чешки, сине! Поне се опитай да мислиш на чешки... (Listopad, 2009: 26).

Ние, скитниците, мъже и жени, винаги сме между два езика. Между езика на произхода на произхода и следващия, езика на бъдещето, на Центъра, на Града (Listopad, 2009: 118).

Вали сякаш не вали, а на мене ми се струва, че трябва да се преместя. Приисква ми се да съм краен. Да променя всичко, да сменя навиците си, приятелите, любовта, религията, земята, да заговоря друг език (Listopad, 2013: 33).

Особено показателен за тази постмодерна изместеност на езиковата идентичност на автобиографичния субект е фрагментът от *Биография на кристал*, който с вградената в епизода за бездомния писател метафора за писането като дом подсилва внушението за зависимостта между писането и обитаваното място, а също и между литературата и липсата на родина. Дори лишеният от свое място детериториализиран творец е в състояние отново да ретериториализира своя инструмент за изразяване на смисли – езика, чрез настойчивата практика на писането. Бидейки някъде в междините на пространството, нито у дома при своите, нито при чужди, защото временно пребивава в колата си, една от многото хетеротопии, които срещаме в наративите на Листопад, субектът, макар да осъзнава, че не е на подходящото място и че му липсват естествените за творчеството условия, все пак не устоява на сякаш инстинктивния повик на писането, материализиран в неосъзнатото настойчиво движение на ръката, която не престава да пише. Ето и самият фрагмент:

Не може да се работи така. Пиша в колата си. Каква досада. Нямам къде да отида, не разполагам с място, където бих могъл да разчитам на удобно и чисто писалище, с чекмеджета, в които да разположа завършени и бъдещи ръкописи...

На 60 години съм и съм циганин – един моторизиран циганин, циганин без племе и цар, със слаби и все още загорели от миналото лято ръце. Дясната ми ръка е по-силна, лявата е по-чувствителна, никога не се случват две еднакви неща, но и никога не се случват едното противно на другото. Противоположността, да-то и не-то, те съществуват само в нашето въображение, защото и двете неща са думи с по две букви.

Питаш ме дали дъждът е спрял да вали. Не, не е, но излязох от колата и вече не съм тук, но ти, моя дясна ръка, все още пишеш, пишеш, пишеш (Listopad, 2004: 101).

С други думи, независимо къде, независимо кога, независимо по какъв начин, независимо на какъв език, защото езикът е само въобразена условност, писателят номад трябва да пише, казва Листопад, може би защото, както твърди Едуард Саид за Теодор Адорно, написал върховите си текстове в условията на изгнание, „единственият дом, с който сега разполага, макар да е уязвим и непостоянен, е писането“ (Said, 2003: 58). Именно затова, въпреки съзнанието си за транзитност в пространството и за несигурно рееща се временност в едно асинхронно протичащо настояще децентрираният, изместен в идентичността си номадичен автобиографичен субект на Листопад, който ту се намира в мястото на езика, ту извън него, проявява инстинкта си за дом именно чрез писането. Точно това не спират да доказват всички текстове на Жорже Листопад – с писателско усърдие, с поетична искреност и с естествената за човека устременост към хармонията.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Всички преводи оттук нататък са мои (Я.А.).
2. Както сочат съдържащите се в изданията на творбите му биобиблиографски бележки, писателят е роден през 1921 г. в Прага. Още в младостта си сменя рожденото си име Иржи Синек с творческия псевдоним Франтишек/Жорже Листопад. Участва в Чехословашката антифашистка съпротива, а през 1948 г. заминава за Париж и остава във Франция като емигрант близо 10 години. От 1959 г. трайно се установява в Португалия, първоначално в Порто, а по-късно в Лисабон. Получава португалско гражданство през 1961 г. Изявява се на режисьорското поприще с над 60 поставени драматургични пиеси, оперни и телевизионни спектакли, като университетски преподавател, драматург, поет, разказвач, преводач, есеист, автор на литературни очерци и театрална критика. Публикуваните от него книги на португалски, чешки и френски език наброяват над 50. Носител е на португалски и международни отличия.

3. Изведеното в теорията на Филип Лъжон ключово понятие за определяне на режима на прочит на автобиографичните текстове препраща към идентичността на името на автора, повествователя и персонажа, която функционира като общ текстуален критерий, по който автобиографичните текстове следва да се различават от останалите (по-подробно за начините на установяване на автобиографичен пакт вж. Lejeune, 1996: 26 и сл.).
4. По-подробно за постиката на автобиографичните жанрове вж. Andreeva, 2007: 47 – 71, а за автобиографията, в частност, пак там: 49 – 53.
5. Неголямо населено място в околностите на Лисабон, в близост до общинския център Оейраш и до естуара на Тежу, с все още провинциална атмосфера по времето, когато Листопад пише книгата, с много благоприятни природни и инфраструктурни условия.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Andreeva, Y. (2007). *Az-ut като Drug. Discursi na identitchnostta v avtobiografitchnoto tvortchestvo na Fernando Namora*. Sofia: SemaRSH [Андреева, Я. (2007). *Аз-ът като Друг. Дискурси на идентичността в автобиографичното творчество на Фернанду Намора*. София: СемаРШ].
- Deleuze, G. & Guattari, F. (2003). *Kafka. Para uma literatura menor*. Trad. e pref. Rafael Godinho. Lisboa: Assírio&Alvim.
- Gusdorf, G. (1991a). *Les écrituresdumoi – Lignesdevie 1*. Paris: OdileJacob.
- Gusdorf, G. (1991b). *Auto-bio-graphie – Lignesdevie 2*. Paris: OdileJacob.
- Lejeune, Ph. (1971). *L'AutobiographieenFrance*. Paris: A. Colin.
- Lejeune, Ph. (1980). *Jeestunautre – L'autobiographie, delalittératureauxmédias*. Paris: Seuil.
- Lejeune, Ph. (1996). *Lepacteautobiographique*. Paris: Seuil.
- Listopad, J. (1992). *Biografia de Cristal*. Lisboa: Relógio d'Água.
- Listopad, J. (2004). *O Jardim Fecho às 18:30. Prosa Reunida, Vol. II*. Vila Nova de Famalicão: Ed. Quasi.
- Listopad, J. (2009). *Deslizamento*. Matosinhos: Quid Novi.
- Listopad, J. (2013). *Remington*. Lisboa: Cavalo de Ferro Editores.
- Said, E. W. (2003). *Reflexões Sobreo Exílio E Outros Ensaio*s. São Paulo: Companhia das Letras.
- Starobinski, J. (1970). Le style de l'autobiographie. *Poétique*, 3, 257 – 265.
- Steiner, G. (1990). *Extraterritorial: a literatura e a revolução da linguagem*. Trad. Júlio Castañon Guimarães. São Paulo: Companhia das Letras.

NOMADISM OF THE EXTRATERRITORIAL WRITER IN THE PORTUGUESE AUTOBIOGRAPHICAL CORPUS OF JORGE LISTOPAD

Abstract. The paper examines the creation of the “nomadic writer” concept in the autobiographical narratives of the Portuguese writer Jorge Listopad. It traces the features that characterize the extraterritorial writing, as well as the thematic presence of the migration problems, in particular that of the language nomadism in the short story collections *Biography of Crystal* (*Biografia de Cristal*, 1992), *Slipping* (*Deslizamento*, 2009), and *Remington* (*Remington*, 2013).

✉ **Dr. Yana Andreeva, Assoc. Prof.**

Department of Spanish and Portuguese Studies
Faculty of Classical and Modern Philology
Sofia University
15, Tsar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria
E-mail: jandreeva@uni-sofia.bg